

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

พิธีกรรม

การเลี้ยงผีฝ่าย

พิธีกรรมนี้จะกระทำเมื่อผู้ทำการเกษตรใช้น้ำจากฝายช่วยกันซ่อมแซมฝายเสร็จเรียบร้อยแล้ว โดยจะนำเครื่องสังเวทคือ ไก่ต้มแล้วมา 1 คู่ เหล้า 1 ขวด ใส่ภาชนะที่บรรจุได้ และมีข้าวตอกดอกไม้ ดอกไม้สีอะไรก็ได้ เทียน 4 คู่ แล้วยกเครื่องสังเวทที่อยู่ในภาชนะนั้นๆ ขึ้นไว้เสมอหัว ฮั้นโยง แล้วกล่าวว่า “เอ๋อคือฝายแล้ว ฮ้อมันมันมันคงเนื้อ จะไปหลุนเนื้อ ฮักขาฝายดีๆ เนื้อ เจ้าเหมืองเจ้าฝาย ฮักขาดีๆ หนาไปฮ้อมันปลุกหนา” แล้วขึ้นภาชนะที่บรรจุเครื่องสังเวทต่างๆ นั้นเข้าไปใต้ต้นไม้หรือร่มไม้ ในบริเวณที่ฝายตั้งอยู่ นั้น สักพักหนึ่ง ก็เป็นอันเสร็จพิธี

การแสกนา

เป็นการทำพิธีไถนาครั้งแรกก่อนไถนาทั้งหมดประมาณเดือนเมษายน หรือเดือนพฤษภาคม ขึ้นอยู่กับพื้นที่ที่จะทำการไถนาต่างเวลากัน จะมีการหาวันดีสำหรับจะไถครั้งแรกด้วยเรียกว่าการแสกนา โดยจะเลือกทำพิธีที่มุมคันทนาใดคันทนาหนึ่งและในปีต่อไปก็จะทำที่เดิมอีก เครื่องสังเวทที่ใช้ประกอบพิธีคือ ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน หมาก เมี่ยง บุหรี่ ดันกล้า ข้าว ซ้อ ล้อ ใช้ ซ้อล้อ ปักที่มุมคันทนาแล้วนำดันกล้าไปปักเรียงแถวใกล้ ซ้อล้อ โดยปัก ดันที่ 1 ถือเป็นพ่อ ดันที่ 2 เป็นแม่ เมื่อเริ่มปักแถว 1 ซึ่งเมื่อปักแต่ละดันมีคำกล่าวเป็นภาษาบาลี ดังนี้ แถวที่ 1 ดันที่ 1 พุทธ สรณ คจ. ฉามิ ดันที่ 2 ฆมม คจ. ฉามิ ดันที่ 3 สงฆ สรณ คจ. ฉามิ แถวที่ 2 ดันที่ 1 ทุติยมปิ พุทธ สรณ คจ. ฉามิ ดันที่ 2 ทุติยมปิ ฆมม สรณ คจ. ฉามิ ดันที่ 3 ทุติยมปิ สงฆ สรณ คจ. ฉามิ แถวที่ 3 ดันที่ 1 ตติยมปิ พุทธ สรณ คจ. ฉามิ ดันที่ 2 ตติยมปิ ฆมม สรณ คจ. ฉามิ ดันที่ 3 ตติยมปิ สงฆ สรณ คจ. ฉามิ รวมกันเป็น 9 ดันกล้า ดันกล้าที่ปลูกลงแต่ละครั้ง ใช้เพียง 1-2 ดันเท่านั้น และต่อมายังมีคำกล่าวต่ออีกคือ “วันนี้ข้ามาแสกนาขอฮ้อข้าวอยู่เย็นเป็นสุขมอดแมงอะหยัง บัดมาใกล้ บาดิฮ้อน้ำท่วมน้ำดู ไปฮ้อแมงมาขวกมาจี้ มาเข็มาเคาะ ในพื้นที่นี้ได้ตั้งจะอธิฐานวอนกินวอนตานเจ้าดีเจ้าตางผ่องกอยข้าวฮ้ออยู่เย็นเป็นสุขมีฤทธิมีเดชเนื้อ” หลังจากปลูกดันกล้าและกล่าวคำเรียบร้อยแล้ว นำข้าว หมาก เมี่ยง บุหรี่ ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน ใส่ไว้ในซ้อล้อ ก็เป็นอันเสร็จ

พิธีพิธีกรรมบนเจ้าที่

เป็นการทำพิธีกรรมก่อนทำการเลี้ยงสัตว์ หรือก่อนการปลูกพืช การเริ่มต้นปฏิบัติ คือ เมื่อได้พืชหรือสัตว์ที่จะเลี้ยงหรือปลูกแล้ว ทั้งเตรียมพื้นที่เรียบร้อยแล้ว ก็จะทำการรวดดอกไม้ขึ้น แล้วนำดอกไม้รูปเทียน ใส่ลงในกรวยนำรูปเทียนในกรวยจุดไฟไปนั่งไหว้ใกล้ที่เลี้ยงสัตว์หรือจะปลูกพืช กล่าวคำขอจากเจ้าที่ให้ช่วยดูแลสัตว์หรือพืชที่เพื่อไม่ให้สิ่งต่างๆมาทำลายให้พืชหรือสัตว์ตายไป หรือเกิดความเสียหายใดๆ คำกล่าวบอกเจ้าที่สำหรับดูแลสัตว์พืช คือ “เออ เจ้าดี เจ้าตาบ่เด๋วข้ากำลังจะเลี้ยงหมู ดีหนี่ ขอฮื้อเจ้าดีเจ้าตาบ่อยู่ดีหนี่จ้วยปกปักอภัย บาดิฮื้ออะหยังมาขวิ ฮื้อหมูข้าเสียหาย ฮื้อมันใหญ่ไวๆ ได้ขายแพงๆ ถ้าหมูข้าบ่เป็นอะหยังแล้ว ได้ขายแล้ว เมื่อใดข้าจะมาบั้น เหล้า 2 ขวด จิ้นหลาบแกงฮ้อมฮื้อเจ้าดีเจ้าตาบ่กินเนื้อ” กล่าวเสร็จก็ปักรูปลงบนพื้นดินที่เราทำพิธี ก็เป็นอันเสร็จพิธีบนเจ้าที่ หรือบางคนก็อาจทำร้านหรือนำโต๊ะไปวางในบริเวณจะเลี้ยงสัตว์ปลูกพืชตามที่ตนเองกำหนด หลังจากขอความช่วยเหลือจากเจ้าที่แล้ว ก็นำรูปเทียนที่จุดไหว้ขอความช่วยเหลือ ปักลงบนดิน หรือปักกระดาษที่จัดวางบนโต๊ะ อนึ่งชื่อสัตว์ที่กำหนดในการขอให้เจ้าที่ดูแลต้นไม้หรือพืชก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน แต่บางครั้งมีการเพิ่มคำพูดเข้าไปด้วย คือให้ดูแลไปจนถึงการขึ้นต้นไม้เช่นขึ้นต้นลิ้นจี่ ถ้าโยชณะเก็บผลผลิตไม่ให้คนเก็บผลผลิตเกิดอันตราย เป็นต้น

พิธีกรรมสู่ขวัญควาย

เป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติเมื่อปลูกข้าวในนาเสร็จหมดแล้วจุดประสงค์ของการปฏิบัติพิธีกรรมคือ เป็นการตอบแทนบุญคุณของควายที่คนได้ใช้ประโยชน์จากการใช้ไถนา โดยจะมีเครื่องสังเวย ดังนี้ ไก่ 1 คู่ กรวยบรรจุข้าวดอก ดอกไม้ รูปเทียน 2 กรวย ข้าวเหนียวปั้นก้อนเล็กๆ เท้าหุ้มเม่มือ เส้นฝ้าย ญาอ่อน หรือต้นข้าวที่เป็นต้นกล้าของข้าว น้ำมัน สัมป่อย พิธีกรรมคือ เอาไก่ที่ต้มแล้วใส่ภาชนะอะไรก็ได้ อาจจะเป็นถาด กะละมัง พร้อมทั้งใส่กรวยดอกไม้รูปเทียนลงไปใส่ภาชนะนั้นๆ แล้วฉีกชิ้นช่วยส่วนในตัวไก่มาชนิดหนึ่งแปะลงบนข้าวเหนียวที่เตรียมทำพิธีนั้น แล้วนำไปวางลงบนหัวควายระหว่างเขาทั้งสองข้าง แล้วนำกรวยดอกไม้ผูกไว้ปลายเขาควายทั้งสองข้าง แล้วใช้เส้นด้ายผูกโยงเขาทั้งสองข้าง พร้อมกับกล่าวว่า “เออ บ่แควแล้ว ไสแล้วนาแล้ว กูบั้น ญาอ่อนน้ำใสฮื้อมิ่งกิน มิ่งไปโขดไปเกิดถือกำทำแวนเนื้อ ดีได้ฮื้อมิ่งได้บับได้ดีมิ่ง” ทั้งนี้เป็นการขอกภัยควายที่คนได้กระทำต่างๆอาจเป็นสิ่งไม่ดีไปบ้างขณะใช้ควายไถนา หลังจากกล่าวเสร็จ เอาน้ำมันสัมป่อย ตบบนหัวควาย และนำญาอ่อนน้ำใสมาให้ควายกินเป็นอันเสร็จพิธี ปัจจุบันการสู่ขวัญควายไม่ปฏิบัติกันแล้วแต่เปลี่ยนมาเป็นพิธีกรรมสู่ขวัญรดไถ

พิธีกรรมสู่ขวัญจรตไลนา

เป็นพิธีกรรมที่มีจุดประสงค์เดียวกับพิธีกรรมสู่ขวัญควาย เครื่องสังเวทก็ใช้แบบเดียวกัน จะแตกต่างกันตรงการใช้เส้นด้ายผูกเขาควายเป็นใช้เส้นด้ายผูกกรอบหัวจรตไลนา และคำกล่าวเปลี่ยนจากการบอกแก่ควายเป็นการบอกแก่จรตไลนา เท่านั้น

พิธีกรรมเลี้ยงผีนาหรือเลี้ยงข้าวแอก

พิธีกรรมนี้ปฏิบัติเมื่อปลูกข้าวหมดทุ่งนาแล้วจะกระทำต่อจากการสู่ขวัญควายหรือขวัญจรตไลโดยมีเครื่องสังเวท คือ เนื้อไก่ ข้าว บุหรี่ เมี่ยง วัสดุประกอบ คือ ดอกเอื้องหมายนา ตาแหลว ปีกไก่ วิธีปฏิบัติพิธีกรรมคือ เอาเมี่ยง 1 คำ บุหรี่ 1 ม้วน ข้าวปั้นแล้วขนาดเท่าหัวแม่มือ เอาไปที่ทุ่งนาตรงที่เคยแอกนาไว้ นำเครื่องสังเวทเหล่านั้นใส่ภาชนะที่บรรจุได้ วางใกล้กับบนดินที่เคยแอกนาไว้ แล้วกล่าวคำบอกวา “เออ อักขาข้าวอักขาไฮอักขานาเนื้อ อ้อมันงามดี บัดมีเพียงเป็นพราย” กล่าวเสร็จเอาเครื่องสังเวทนั้นใส่ใน ซ้อลื้อ ที่ใช้แอกนา จากนั้นเอาดอกเอื้องหมายนาเป็นดอกไม้ชนิดหนึ่งจะออกในช่วงฤดูทำนาเสียบในช่องตาแหลวที่เกิดจากการใช้ไม้ไผ่มาสานเป็นลักษณะวงกลมแต่สานให้เส้นดอกห่างกันโดยใช้ก้านดอกขัดกับช่องตาแหลวให้ส่วนดอกโผล่พ้นตาแหลว ออกมา ประมาณ 1 คืบ และใช้ปีกไก่ที่ถอนจากตัวไก่หลังคัมเพื่อใช้สู่ขวัญควายนั้น เสียบที่ช่อง ตาแหลว 1 ถึง 2 อัน แล้วนำไปปักลงมุมพื้นที่นาทุกด้านๆละ 1 อันซึ่งเป็นการแสดงถึงเขตแดนที่นาของผู้เป็นเจ้าของดินนา นั้นๆ เมื่อปักลงแต่ละด้านก็กล่าวคำบอกแก่ ผีนาว่า “เอ้อวันนี้แล้วไฮแล้วนาแล้วหนวันนี้ บัด้อข้าวเป็นเพียงเป็นพรายเนื้อ ข้ามีดีหนีหมายไว้ อ้อมันงามกว่าเป็นตางเหนือ เหลือกกว่าเป็นตางใต้” กล่าวจบแล้วก็ป็นอันเสร็จพิธีกรรม เมื่อทำเช่นแล้ว ก็เป็นการเสร็จสิ้นพิธีการเลี้ยงผีนา

พิธีกรรมวางใบขนุน

พิธีกรรมนี้มีจุดประสงค์เพื่อต้องการให้ข้าวคงอยู่ในยุ้งฉางเหมือนเดิม ให้มีการกินกินเปลื้องน้อยซึ่งเป็นความเชื่ออย่างหนึ่ง การปฏิบัติพิธีกรรมคือ อุบกรณ์ ใช้เพียงแค่ใบขนุนเท่านั้น เมื่อได้ฤกษ์ของวันที่ตำราว่าดีแล้วก็จะใช้ใบขนุนวางไว้ตามมุมภายในยุ้งฉางแต่ละมุมรวมเป็น 4 มุมของห้องที่จะใช้เก็บข้าว ไม่มีคำกล่าวพูดใด หลังจากวางใบขนุนแล้วจะนำข้าวมาใส่ในยุ้งฉางจำนวนมากหรือ

เพียงนิดหน่อยก็ได้ เมื่อใส่ข้าวลงแล้ว ก็ถือว่าได้วันชนข้าวจากทุ่งนาใส่ยุ้งฉางแล้ว ข้าวที่เหลือจะเอามาใส่อีกเมื่อไหร่ก็ได้ ก็เป็นอันเสร็จพิธีกรรมวางใบขนุนในยุ้งฉาง

พิธีกรรมเอาข้าวแอก

พิธีกรรมนี้เป็นการกระทำจากความเชื่อว่า หากเกี่ยวข้าวตรงวันที่ดีแล้วจะได้ข้าวมาก ความเสียหายมีน้อย เริ่มพิธีกรรมโดย หาวันจากตำราโหราศาสตร์เกี่ยวกับวันดีได้แล้ว และข้าวก็ถึงเวลาเกี่ยวแล้ว เกษตรกรก็จะไปเกี่ยวข้าวตรงที่เคยแอกนาครั้งแรกก่อนปลูกนั้น โดยเกี่ยวข้าวตรงต้นข้าวที่แอกนั้นจะเกี่ยวข้าวเพียงแค่ 1 กำมือเท่านั้น จากนั้นจะใช้ไม้ที่ยาวกว่าต้นข้าวในทุ่งนาปักตรงที่มีข้าวแอกอยู่ นำข้าวที่เกี่ยวนั้นผูกติดกับปลายไม้ด้านบนเมื่อเกี่ยวข้าวหมดทุ่งนาแล้ว จะเกี่ยวข้าวในทุ่งนาที่เหลืออีกเมื่อใด วันใดอีกก็ได้ เพราะถือว่าวันเอาข้าวแอกครั้งแรกเป็นวันที่ดีแล้ว อนึ่งข้าวที่ผูกปลายไม้นี้จะนำไปเก็บไว้ในพร้อมกับวันที่ไปเอาขวัญข้าวไปไว้ในยุ้งฉาง

พิธีกรรมเอาข้าวใส่ยุ้งฉาง

พิธีกรรมนี้เป็นความเชื่อว่าจะต้องดูฤกษ์ยามที่ดี หรือวันที่ดีจึงจะเอาข้าวใส่ยุ้งฉางได้ เพราะไม่เอาข้าวใส่ยุ้งฉางวันดีแล้วจะมีสิ่งมาช่วยกินข้าวในยุ้งฉาง โดยเฉพาะผีจะมาช่วยกินได้ อีกทั้งจะมีสัตว์ที่ชอบกินข้าวมาช่วยกินอีกด้วย พิธีกรรมนี้ มีสิ่งประกอบ เพียงเม็ดข้าวที่นวดแล้วเท่านั้น โดยจะนำข้าวหลังนวดมาใส่ยุ้งฉางเพียงเล็กน้อยก็ได้ ส่วนที่เหลือในทุ่งนาจะเอามาใส่อีกเมื่อใดก็ได้ เพราะถือว่าวันใส่ข้าวในยุ้งฉางวันแรกก็เท่ากับได้ชนข้าวใส่ยุ้งฉางทั้งหมดทุ่งนามาใส่ยุ้งฉางแล้ว ก็เป็นอันเสร็จพิธีเอาข้าวใส่ยุ้งฉาง อีกประการหนึ่งจากความเชื่อว่าหากชนข้าวใส่ยุ้งฉางในวันไหนจะไม่ชนข้าวออกจากยุ้งฉางในวันนั้นเพราะเชื่อว่าจะกินข้าวหมดยุ้งฉางเร็ว ด้วยผีจะมาช่วยกินอีกแมลงต่างๆ ก็จะมาช่วยกินอีก ข้าวจึงหมดเร็วกว่าที่คิดไว้ เช่นชนข้าวใส่ยุ้งฉางวันอาทิตย์ก็จะไม่ตักข้าวออกจากยุ้งฉางในวันอาทิตย์ จะปฏิบัติเช่นนี้ตลอดปี

พิธีกรรมเอาขวัญข้าว

พิธีกรรมนี้เป็นความเชื่อว่ามีขวัญ หรือจิตวิญญาณอยู่ด้วย เมื่อเอาเม็ดข้าวไปยุ้งฉางแล้วต้องเอาขวัญของข้าวไปอยู่คู่เม็ดข้าวด้วย เครื่องสังเวทในการทำพิธีกรรมประกอบด้วย หน่อกล้วยยาวประมาณ 1 สอก ต้นอ้อยยาวประมาณ 1 สอก ไข่ต้ม 1 ใบ น้ำ 1 ขวด ข้าวเหนียวปั้นเล็กๆ เท่าหัวแม่มือ 1 ปั้น กรวยที่บรรจุข้าวดอกดอกไม้ รูปเทียน อุปกรณ์คือ กระตง 4 มุม 1 อัน กระบุง 1 ใบ ไม้คาน เมื่อเตรียมอุปกรณ์และเครื่องสังเวทแล้ว นำกล้วยข้าวไข่ต้ม ใส่กระตงแล้วนำไปใส่ในกระบุง รวมทั้งต้นกล้วย ต้นอ้อย ใช้ สายกระบุงรัดกับปลายไม้คานด้านหนึ่ง แล้ว

คอนไปที่ทุ่งนา เมื่อถึงทุ่งนาตรงที่เคยเอาข้าวแสด ก็นำเครื่องสังเวททั้งหมดออกจากกระบุง เอาต้นกล้วยต้นอ้อยกรวยดอกไม้ ขวดน้ำวางบนพื้นดินใกล้กับกระทงที่บรรจุข้าวไว้ แล้วนำขดฟางเพียงเล็กน้อยมาขดเป็นวงกลม เกิดเป็นลักษณะรูปครึ่งวงกลม ส่วนกันจะเป็นเส้นฟาง นำเมล็ดข้าวที่ตกในบริเวณนั้น มาใส่ในขดฟาง แล้วกล่าวว่า “ขอเงินแม่ขวัญข้าวไปอยู่บ้านอยู่ของไปอยู่เล้าอยู่หลอง อยู่ดีหนึ่งจั่วควายจะฆ่าหัวเอา อ้อไปอยู่โดยกันตี่ข้าวดีได้ขนไปแล้ว ไปบ่ไปจะเผาแล้วนา” ขณะกล่าวเอาขดฟางขึ้นไปใกล้กับกระทงที่บรรจุเครื่องสังเวท เป็นการเชิญขวัญข้าวมาอยู่ในกระทงเพื่อพาไปอยู่คู่เมล็ดข้าวในขังฉาง กล่าวจบผู้กระทำพิธีกรรมก็เผาฟางบริเวณนั้นเพียงเล็กน้อย แล้วนำเครื่องสังเวทเหล่านั้นใส่กระบุงคอนกลับบ้าน แล้วนำขึ้นไปไว้ในขังฉางโดยวางเครื่องสังเวทไว้ใกล้จั่วหลังคาของขังฉาง บางบ้านวางไว้ 3 วัน บางบ้านวางไว้ตลอดปี จนถึงฤดูกาลทำพิธีใหม่จึงเอาเครื่องสังเวทนั้นออกทิ้ง จึงเป็นอันเสร็จพิธี การเอาขวัญข้าวนี้จะให้ผู้หญิงเป็นคนไปเอา เพราะเชื่อว่าแม่ขวัญข้าวเป็นเพศหญิง ลักษณะการเดินทางไปเอาขวัญข้าวจะไปอย่างเงียบเชียบไม่ให้คนทราบเท่าไรเพราะกลัวแม่ขวัญข้าวจะตื่นตกใจหากมีเสียงดัง(ภาคผนวกหน้า 99)

พิธีทานข้าวล้านบาตร

พิธีกรรมนี้เป็นการปฏิบัติกันทุกครัวของเกษตรกรในชุมชนนี้ จะมีการปฏิบัติหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วนำเก็บเข้าขังฉางหมดแล้ว จะเป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันในวัด โดยทุกครัวเรือนจะนำข้าวทั้งข้าวเหนียวและข้าวเปลือกไปที่วัด และจะช่วยกันบุญเพื่อให้ได้บริเวณกว้าง แล้วนำบาตรของพระไปวางไว้ตรงกลางเสื่อที่ปู เมื่อทุกคนนำข้าวไปแล้วจะเอาไปเทลงในบาตรพระนั้น เมื่อข้าวเต็มบาตรแล้วจะมีคนคอยคว่ำข้าวลงบนเสื่อที่ปูนั้น แล้วหงายบาตรพระขึ้นอีก คนก็จะเอาข้าวใส่ลงไปอีก ทำแบบเดิมไปเรื่อยๆจนใส่ข้าวลงในบาตรพระครบทุกคนแล้ว จากนั้นก็จะทำพิธีทางศาสนา โดย มัคคทายกจะนำกรวยที่บรรจุดอกไม้รูปเทียนปักลงในบาตรพระที่วางบนกองข้าวและมีข้าวอยู่แล้วใช้ด้ายสายสิญจ์ ผูกกับตัวกรวยแล้ว โยงเส้นด้ายไปหาพระพุทธรูปที่วางอยู่หน้าพระประธานในวัดนั้น โยงด้ายไปหาพระสงฆ์ที่นั่งทำพิธีอีกต่อหนึ่ง พระสงฆ์ก็ทำพิธีให้คนที่มาทานข้าวล้านบาตร กล่าวคำทานข้าวล้านบาตรกัน เมื่อทุกคนทำพิธีแล้วก็เป็นอันเสร็จพิธีทานข้าวล้านบาตรแล้ว พระสงฆ์ กล่าวให้ศีลให้พรแก่ผู้ทานข้าวล้านบาตร หลังจากนั้นคณะกรรมการวัดก็จะจัดกับข้าวที่ทุกคนทานให้แก่วัด โดยนำไปจำหน่ายแล้วเอาเงินที่ได้มาบูรณะวัด หรือเก็บเป็นค่าใช้จ่ายๆ ต่างของวัดต่อไป การทานข้าวล้านบาตรนี้ จะแยกข้าวเปลือกกับข้าวสารคนละกองขณะใส่ลงในบาตร

พิธีทานข้าวใหม่

พิธีกรรมนี้เป็นพิธีที่คนส่วนมากจะกระทำต่อจากพิธีกรรมทานข้าวสิ้นบาตรคือมักทำในวันเดียวกัน การปฏิบัติพิธีกรรมคือ หลังจากทุกคนทานข้าวสิ้นบาตรแล้ว ก็จะกลับไปบ้านแล้วเตรียมข้าวที่นึ่งสุกๆใหม่เป็นข้าวข้าวที่ได้จากการเก็บเกี่ยวในปีนั้นๆ และจัดอาหารคาวหวานพร้อมกรวยดอกไม้้นำไปหาญาติผู้ใหญ่ เช่น ปู่ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ และผู้อาวุโสในชุมชนนั้นที่ตนเองนับถือ แล้วนำสำหรับอาหารนั้นไปให้ท่านได้รับประทาน หรือที่เรียกว่า ทานขันข้าว ถ้าผู้ใดตนเองนับถือมีเท่าไร ก็จะทานขันข้าวให้ท่านนั้นเป็นการแสดงความเคารพนับนับถือ มีอะไรที่ได้มาใหม่ๆก็ให้ท่านได้รับประทานก่อน เช่น ข้าวที่ได้จากการเก็บเกี่ยวมาใหม่ๆ ก็ให้ท่านได้รับประทานก่อน พิธีกรรมนี้จึงได้ปฏิบัติเช่นนี้และปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นประเพณีไปแล้ว

พิธีกรรมแก้บนเจ้าที่

พิธีกรรมนี้เป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติในกลุ่มเกษตรกรที่เลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ไม้ยืนต้นในชุมชนแห่งนี้ โดยจะมีเครื่องสังเวยคือ กรวยดอกไม้รูปเทียน ขันข้าว คืออาหารข้าวที่เราใช้บรรจุลงในภาชนะที่เรากำหนดเช่นถาด วิธีปฏิบัติพิธีกรรมคือ เราจะใช้โต๊ะ หรือทำร้านให้สูงกว่าพื้นดินพอสมควรอาจเสมอตาเราขณะนั่ง หรือเสมอเอวเราขณะยืนก็ได้ แล้วนำเครื่องสังเวย ไปวางไว้บนร้านนั้นๆ แล้วจุดธูปบนกระถางรูปเป็นการบอกกล่าวแก่เจ้าที่ว่าเราเก็บเกี่ยวผลผลิตหรือจำหน่ายผลผลิตแล้ว จึงได้มาปฏิบัติตามข้อตกลงที่เคยให้ไว้ เมื่อจุดธูปแล้วยกมือพนมแล้วกล่าวบอกเจ้าที่คือ “ขอบำเคว้ข้าได้ขึ้นได้ขาย ไก่ หรือปลา หรือผัก หรือ ลำไย ลิ้นจี่แล้ว ข้าก็ขอมอบบอกเจ้าดี ฮือมากินของกินนี้เสีย ตามดื่ข้าได้บอกไว้ว่าถ้าช่วยข้าแล้วข้าจะป็นกินของดีทั้งหมดดิ่งหมุ่นเนื้อ” กล่าวเสร็จแล้วก็นั่งรอตรงที่เราตั้งสำหรับประมาณ 30 นาที ก็เป็นอันเก็บได้ ถือว่าเจ้าที่มากินอาหารที่เรานำมาให้แล้ว ก็เป็นอันเสร็จพิธีกรรมบนเจ้าที่แล้ว อาหารที่เราใช้แก้บนนั้นจะต้องเป็นอาหารที่เรากำหนดไว้ครั้งแรกขณะบนเจ้าที่ คือขณะที่เราปฏิบัติพิธีกรรมขอความช่วยเหลือเมื่อจะสร้างผลผลิต

วันเสียดำเดือนที่ไม่เหมาะแก่การจะทำกิจกรรมแต่ละกิจกรรมที่ทำมา

เดือน เกียง	เดือน ห้า	เดือน เก้า	ระวีจันตัง	เสียดอาทิตย์	จันทร์
เดือน ยี่	เดือน สาม	เดือน สิบ	อังกระรัง	เสียดวันอังคาร	วันเด็ย
เดือนสาม	เดือน เจ็ด	เดือนสิบเอ็ด	โสริกรู	เสียดวันเสาร์	วันพฤหัสบดี
เดือนสี่	เดือนแปด	เดือนสิบสอง	สุโขพุทธา	เสียดวันศุกร์	วันพุธ

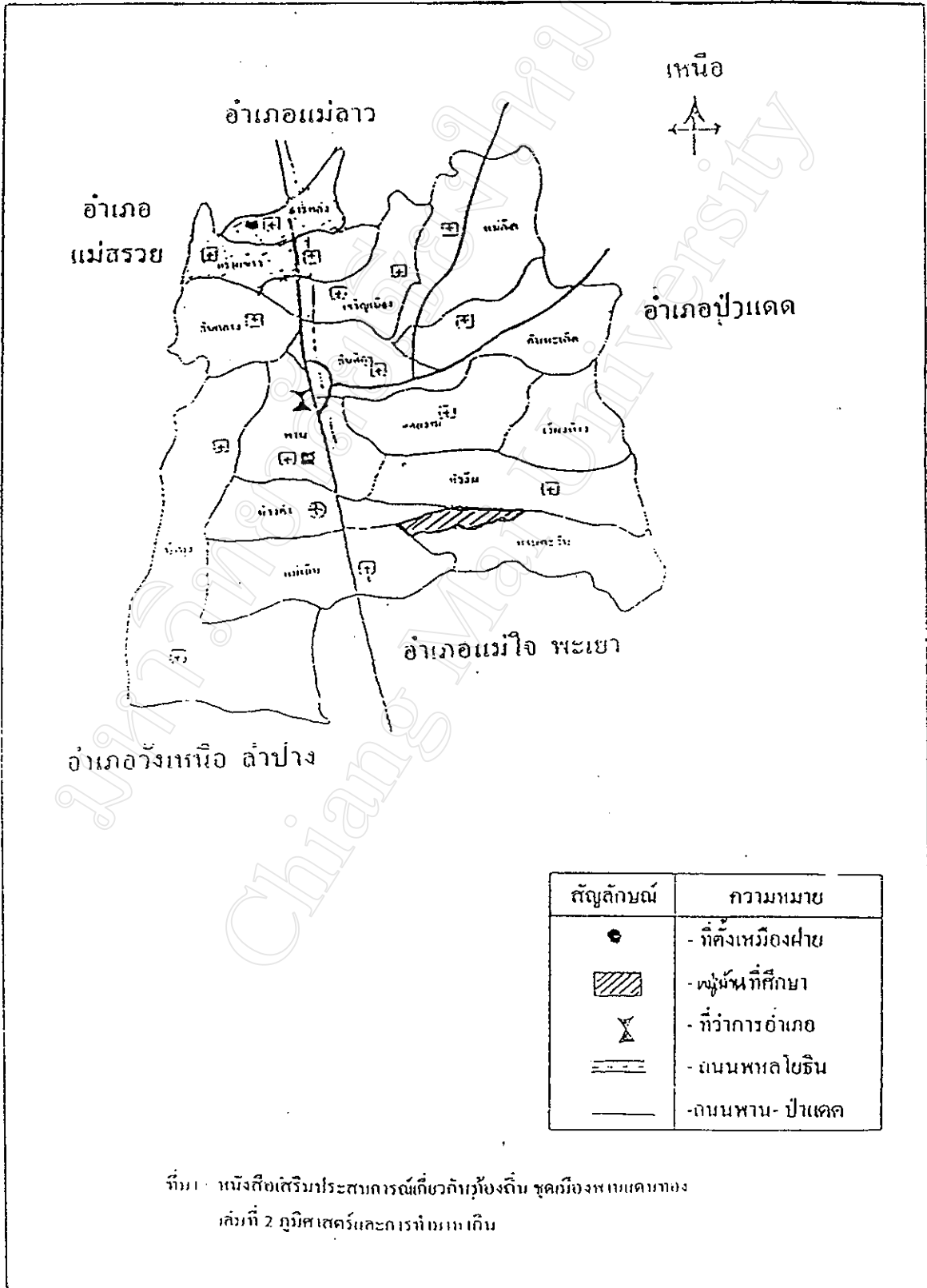
วันลงมือไถนาหว่านข้าวกล้า

ในหนังสือปีใหม่พื้นเมืองพุทธศักราช 2545 กล่าวไว้ว่า ถ้าจะลงมือไถนาให้ลงวันอาทิตย์ดีนั้กแล แต่ถ้าจะหว่านกล้าให้หว่านในวันศุกร์ดีนั้กแล ถ้าจะถอนกล้าและดำนาให้ทำในวันพุธ - วันพฤหัสบดีจะดีนั้กแล ถ้าจะลงมือเกี่ยวข้าวให้ลงมือในวันพฤหัสบดีดีนั้กแล ถ้าจะเอาข้าวขึ้นยุ้งฉาง ให้ทำในวันอังคาร วันพุธ วันศุกร์ ดีนั้กแล ถ้าจักลงมือไถนา ให้ลงมือในวันพฤหัสบดีดีนั้ก และห้ามปลูกนาหว่านกล้าวันเสาร์ เพราะสัตว์ต่างๆจะมาเบียดเบียน

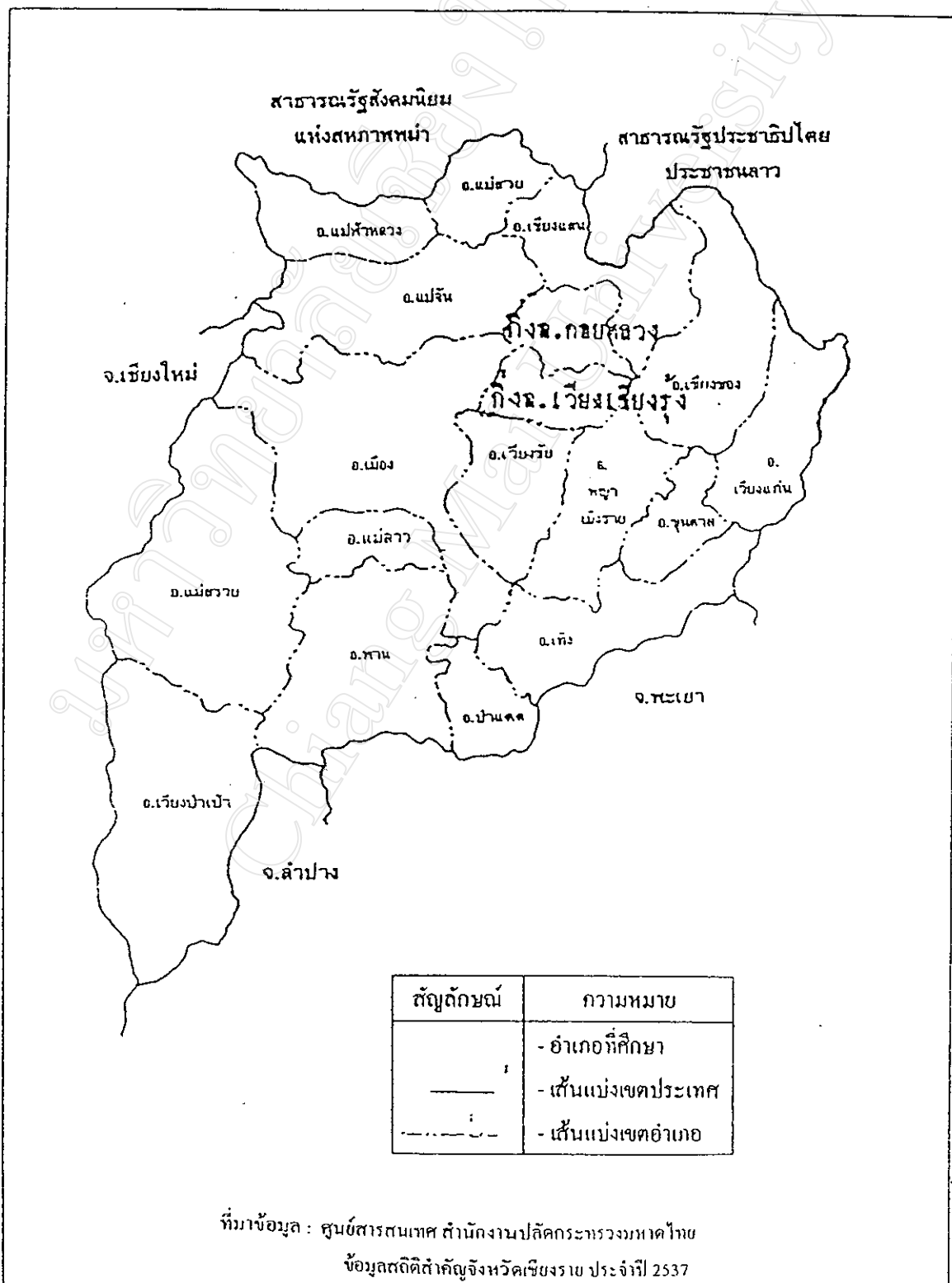
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

ภาคผนวก ข

แผนที่สังเขปอำเภอพาน แสดงที่ตั้งเหมืองฝาย

แผนที่สังเขปจังหวัดเชียงราย แสดงขอบเขตอำเภอที่ศึกษา

ภาคผนวก ค
รูปภาพแหล่งน้ำ และพิธีกรรม

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

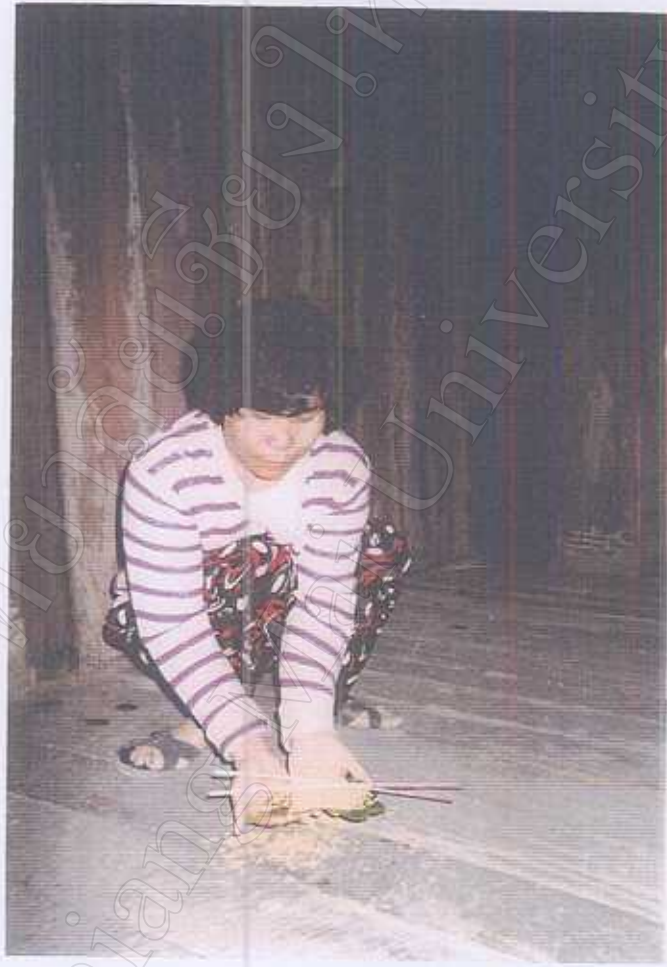
ตาห้วยหนองเข็วที่ไหลผ่านข้างชุมชน

ฝายคอนกรีตที่สร้างแทนฝายจากไม้เค็ม

การทำงานเกษตรตามแนวกึ่งเกษตรทฤษฎีใหม่

พิธีกรรมวางไม้ขยันทนในซุ้มฉาง

พิธีกรรมเอาขี้วัวใส่ในขี้เถ้า

เครื่องตั้งเวยในการเอาขวัญข้าว

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

ภาคผนวก ง

แบบสอบถามเชิงปริมาณ
สำหรับประชาชนไทยที่อยู่ในบ้านท่าหล่ม

คำชี้แจง โปรดใส่เครื่องหมาย ✓ ในช่อง หน้าข้อความที่ท่านเลือก

ตอนที่ 1 แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไป

1. เพศ 1. ชาย 2. หญิง
2. อายุ.....ปี
3. ระดับการศึกษาจบชั้น

☐ 1. ประถมศึกษา	☐ 2. มัธยมศึกษา
☐ 3. ปวช./ปวส./อนุปริญญา	☐ 4.ปริญญาตรี
☐ 5. อื่นๆ (ระบุ).....	
4. สถานการณ์ในครอบครัว

☐ หัวหน้าครอบครัว
☐ ไม่ใช่หัวหน้าครอบครัว
5. อาชีพหลัก

☐ 1. รับจ้าง	☐ 2. ทำนา
☐ 3. ทำไร่	☐ 4. ค้าขาย
☐ 4. เลี้ยงสัตว์	☐ 5. ทำสวน
☐ 5. อื่นๆ (ระบุ).....	
6. อาชีพรองจากทำอาชีพหลัก

☐ รับจ้าง	☐ ทำไร่
☐ เลี้ยงสัตว์	☐ ค้าขาย
☐ ทำสวน	☐ อื่นๆ ระบุ
7. รายได้เฉลี่ยต่อปี

☐ ทำนา.....บาท	☐ อื่นๆระบุ
☐ ทำไร่.....บาท	
☐ รับจ้าง.....บาท	
☐ ค้าขาย.....บาท	
☐ เลี้ยงสัตว์.....บาท	

8. การเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน

- เป็นเจ้าของที่ดินเอง
- เช่าที่ดินทำกิน
- อาศัยที่ดินผู้อื่นทำกิน
- อื่นๆ ระบุ.....

8. ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน

- ผู้อาวุโส
- พระสงฆ์
- มัคคทายก
- ผู้ใหญ่บ้าน
- ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
- สมาชิก อบต.
- คณะกรรมการ อบต.
- คณะกรรมการเหมืองฝาย
- บุคคลธรรมดา
- ครู
- อื่นๆ ระบุ.....

คำชี้แจง ให้ท่านทำเครื่องหมาย ✓ ในช่องที่ท่านพิจารณาว่าได้ปฏิบัติ หรือไม่ได้ปฏิบัติ
โปรดตอบทุกข้อ

ตอนที่ 2 แบบสอบถามเกี่ยวกับปัจจัยภายนอกชุมชน เรื่อง นโยบาย เศรษฐกิจ สังคม ในการปฏิบัติ

ที่	ปัจจัยนโยบายจากรัฐ	ใช่	ไม่ใช่
1.	ท่านใช้น้ำจากชลประทานปลูกผักทุกปี		
2.	ท่านใช้น้ำจากชลประทานปลูกผักทุกปี		
3.	ท่านซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวมาจาก ธกส. หรือกรมการข้าว		
4.	ท่านกู้เงินจาก ธกส. เพื่อทำทุนทำนาทุกปี		
5.	ท่านจำหน่ายข้าวไว้กับ ธกส. เมื่อข้าวราคาถูก		
6.	ท่านได้รับความรู้การเกษตรจากเกษตรตำบล		
ปัจจัยด้านสังคมและเทคโนโลยี			
1.	ท่านใช้น้ำจากลำห้วยหนองเขียวใกล้ที่ท่านเพื่อทำนา		
2.	ท่านใช้น้ำจากชลประทานปลูกผัก		
3.	ท่านจ้างรถขุดดินทำร่องน้ำจากลำห้วยหนองเขียว ให้ไหลผ่านที่นาของท่าน		
4.	ท่านใช้น้ำจากลำห้วยหนองเขียวโดยทำร่องน้ำต่อ เพื่อนบ้าน		
5.	ท่านให้เงินช่วยค่าทำร่องน้ำที่เพื่อนบ้านขุดแล้ว		
6.	ท่านไถนาโดยใช้รถไถนาของตนเอง		
7.	ท่านไถนาโดยใช้รถของผู้อื่น ไถนา		
8.	ท่านใช้รถของท่านขนข้าว ไปที่ยุ้งฉาง		
9.	ท่านจ้างรถเพื่อนบ้านขนข้าว ไปยุ้งฉางของท่าน		
10.	ท่านใช้รถอีแต่นขนข้าวหลังนวดแล้วใส่ยุ้งฉาง		
11.	ท่านใช้รถยนต์ขนข้าวหลังนวดแล้วใส่ยุ้งฉาง		
12.	ท่านจ้างรถเกี่ยวข้าวเป็นอุปกรณ์เกี่ยวข้าว		

ตอนที่ 2 (ต่อ)

ที่	ปัจจัยทางสังคมและเทคโนโลยี	ใช่	ไม่ใช่
13.	ท่านใช้รถไถนาขนข้าวหลังนวดใส่ยุ้งฉาง		
14.	ท่านจ้างรถนวดข้าวมาเป็นแรงงานนวดข้าว		
15.	ท่านใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์เพื่อบำรุงดินข้าวให้เติบโต		
16.	ท่านใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์เพื่อบำรุงดินผักให้เจริญเติบโต		
17.	ท่านใช้ปุ๋ยจากมูลสัตว์บำรุงดินผักให้เจริญเติบโต		
18.	ท่านซื้อ เมล็ดพันธุ์ข้าวจากแหล่งจำหน่าย		
19.	ท่านเก็บเมล็ดพันธุ์ผักไว้เพาะกล้าในปีต่อไป		
20.	ท่านซื้อเมล็ดพันธุ์ผักจากพ่อค้า		
21.	ท่านไม่ปลูกผักเลขหลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว		
22.	ท่านปลูกผักชนิดเดียวในพื้นที่เดียว		
23.	ท่านปลูกผักหลายชนิดในพื้นที่เดียว		
24.	ท่านได้รับความรู้การเลี้ยงสัตว์จากพ่อแม่		
25.	ท่านได้รับความรู้การเลี้ยงสัตว์จากพ่อแม่		
26.	ท่านได้รับความรู้การเลี้ยงสัตว์จากเกษตรกรตำบลแนะนำ		
ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ			
1.	ท่านนำผักที่ปลูกไปขายที่ตลาดเอง		
2.	พ่อค้าซื้อผักจากท่านเอง		
3.	ท่านรับเงินจากบริษัทมาลงทุนปลูกผัก		
4.	ท่านปลูกผักโดยใช้เงินของท่านเองในการลงทุน		
5.	ท่านขายผักให้เฉพาะบริษัทที่ให้เงินลงทุนเท่านั้น		
6.	ท่านขายผักให้พ่อค้าทั่วไป		
7.	ท่านรับเงินจากบริษัทมาลงทุนเลี้ยงสัตว์		
8.	ท่านเลี้ยงสัตว์โดยใช้เงินของท่านลงทุน		
9.	ท่านขายสัตว์ให้แก่บริษัทที่ท่านได้รับเงินมาลงทุนเท่านั้น		
10.	พ่อค้าซื้อสัตว์เลี้ยงถึงที่บ้านของท่าน		

ตอนที่ 2 (ต่อ)

ที่	ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ	ใช่	ไม่ใช่
11.	ท่านปลูกผัก ไม้ผลในที่ดินของท่านเอง		
12.	ท่านไม่ปลูก ไม้ผลในที่ดินของท่านเลย		
13.	ท่านขายข้าวแล้วหนี้สินลดลง		
14.	ท่านขายผักแล้วหนี้สินลดลง		
15.	ท่านขายสัตว์เลี้ยงแล้วหนี้สินลดลง		
16.	ท่านขายไม้ผลแล้วหนี้สินลดลง		
17.	ท่านทำนาทุกปี		
18.	ท่านปลูกผักไว้ขายทุกปี		
19.	ท่านเลี้ยงสัตว์ทุกปี		
20.	ท่านขุดบ่อเลี้ยงปลานิล		
21.	ท่านขุดบ่อเลี้ยงปลาโดยให้ปลาเข้ามาอยู่เอง		
22.	ท่านขายผลผลิตแล้วเอาเงินส่งลูกเรียนหนังสือ		
23.	ท่านขายผลผลิตแล้วเอาเงินไปซื้อของกินของใช้ในบ้าน		
24.	ท่านขายผลผลิตแล้วนำเงินไปใช้ในด้านอื่นๆ		

คำชี้แจง ให้ท่านทำเครื่องหมาย ✓ ในเรื่องที่ท่านพิจารณาถึงสิ่งที่ท่านได้ปฏิบัติและไม่ได้ปฏิบัติ
โปรดตอบทุกข้อ

ตอนที่ 3 แบบสอบถามเกี่ยวกับพิธีกรรมการเกษตรปฏิบัติในชุมชน

ที่	คำถาม	ใช่	ไม่ใช่
1.	ท่านเลี้ยงคิน้ำชลประทานในหมู่บ้านทุกปี		
2.	ท่านฝึฝายในหมู่บ้านทุกปี		
3.	ท่านทำพิธีแสกนาของตนทุกครั้งที่ทำนา		
4.	ท่านทำนท้าววันดีทุกครั้งที่ทำนา		

ตอนที่ 3 (ต่อ)

ที่	คำถาม	ใช่	ไม่ใช่
5.	ท่านหาวันดีทุกครั้งเมื่อจะหว่านดินกล้า		
6.	ท่านหาวันดีทุกครั้งที่จะไถนา		
7.	ท่านหาวันดีทุกครั้งเมื่อจะปลูกข้าว		
8.	ท่านทำพิธีสู่ขวัญจรดไถเมื่อทำนาเสร็จ		
9.	ท่านทำพิธีเลี้ยงผีนาทุกครั้ง		
10.	ท่านปักคอกเอื้องหมายนาทุกครั้งในที่นาเมื่อทำนา		
11.	ท่านการวันดีเพื่อเกี่ยวข้าวทุกครั้ง		
12.	ท่านหาวันก่อนเอาข้าวขึ้นยุ้งฉาง		
13.	ท่านทำพิธีวางใบขนุนก่อนเอาข้าวใส่ยุ้งฉาง		
14.	ท่านทำพิธีเอาข้าวแฮกในนามาใส่ยุ้งฉางทุกครั้งที่ทำนา		
15.	ท่านทำพิธีเอาขวัญข้าวก่อนเอาข้าวใส่ยุ้งฉาง		
16.	ท่านไปทำบุญทานข้าวคันบาศที่วัดทุกปี		
17.	ท่านทานขันข้าวพ่อแม่หลังเก็บเกี่ยวข้าวทุกปี		
18.	ท่านขอแม่ธรณีดูแลพื้นที่ปลูกทุกครั้ง		
19.	ท่านเลี้ยงเจ้าที่ทุกครั้งที่ย้าย		
20.	ท่านบอกเจ้าทุกครั้งที่เกิดลื่นจี่ลำไย		
22.	ท่านบอกเจ้าที่ช่วยดูแลหมูและปลาที่ได้เลี้ยง		
23.	ท่านเลี้ยงเจ้าที่ทุกครั้งเมื่อขายหมูปลาเสร็จ		
24.	ท่านไปร่วมพิธีกรรมทำนาของเพื่อนบ้านทุกครั้ง		
25.	ท่านไม่เคยไปร่วมพิธีกรรมใดๆกับเพื่อนบ้านเลย		
26.	ท่านคิดว่าไม่ควรทำพิธีกรรม การทำนา เลี้ยงสัตว์ทำสวน		
27.	ท่านคิดว่าควรทำพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์		

แนวคำถามสัมภาษณ์เชิงคุณภาพ

1. การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนและระบบการเกษตรกรรมกับพิธีกรรมจากเริ่มต้นชุมชนจนถึงปัจจุบัน
 - 1.1 ชุมชน
 - 1.2 การพึ่งพิงน้ำ
 - 1.3 การใช้ดิน พืช
 - 1.4 ระบบนิเวศน์
2. ความสัมพันธ์ของเกษตรกรรมกับพิธีกรรมและปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้คนในชุมชนปฏิบัติ
3. การจัดการเกษตรกรรม
 - 3.1 ประวัติความเป็นมา
 - 3.2 การบริหารจัดการเรื่องการทำนาในรอบ 1 ปี
 - 3.3 การจัดการต่อพืชสวนพืชไร่
 - 3.4 การจัดการต่อการเลี้ยงสัตว์
4. การจัดการพิธีกรรมการเกษตร
 - เปรียบเทียบการจัดการพิธีกรรมการเกษตรที่เกิดจากอดีตสู่ปัจจุบัน
5. การจัดการแหล่งน้ำที่มีผลต่อการเกษตรกรรม
 - วิธีการ
 - ทรัพยากร เครื่องมือ อุปกรณ์ต่างๆ
 - งบประมาณ

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นางสาวพวงผกา วรรณคำ
วัน เดือน ปีเกิด	25 กรกฎาคม 2497
ประวัติการศึกษา	สำเร็จการศึกษาปริญญาครุศาสตรบัณฑิต วิทยาลัยครูเชียงราย
ประวัติการทำงาน	อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนสันหนองควาย ตำบลคอยงาม อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย